

ТИЛШУНОСЛИКДА МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАР ТАДҚИҚИДА СТИЛИСТИК
ВОСИТАЛАРНИНГ ЎРНИ МАСАЛАСИ

Юсупова Мунтоза Бахтиёр кизи

ФарДУ таянч докторанти

Аннотация. *Мазкур мақолада эфемизмлар турли тадқиқотчилар, олимлар томонидан мақол ва маталлар ҳақида берган фикр ва мулоҳазалар ўрганилди. Эфемизатсия ходисали мисоллар билан далилланган.*

Калит сўзлар: *мақол, матал, тил, эфемизм, маъно, хусусият, функция, стилистик восита.*

Аннотация. *В данной статье были изучены эфемизмы, мнения и комментарии различных исследователей и ученых о пословицах и поговорках. Эфемизация доказывается примерами.*

Ключевые слова: *пословица, басня, язык, эфемизм, значение, признак, функция, стилистический прием.*

Annotation. *This article has studied the euphemisms, opinions and comments of various researchers and scholars about proverbs and phrases. Euphemization is proven by examples.*

Key words: *proverb, fable, language, euphemism, meaning, sign, function, stylistic function.*

Мақол ритмик шаклга эга маъжозий маъно берадиган насиҳатли ҳикматли гапдир. О.А.Абакумовага асосан мақол матн характерига ва прагматик функциясига эга бўлган тил белгисидир. В.А.Масловага асосан нутқ жараёнида вужудга келмаслиги ҳамда ҳалқнинг тажрибасини ифодаловчи ҳикматли гапдир. Л.Б.Кацюба мақол ифодасида унинг маъжозий маънога эгаллиги, синтактик мустақиллиги, ритмик-интонацион хусусиятига эгаллигини таъкидлаган.

Нафақат рус тилшунослигида, балки АҚШ ва Буюк Британия олимлари мақол ва маталларнинг изоҳига эътиборларини қаратган. Жумладан, Норрикка

асосан мақол анъанавий сўзлашув, дидактик жанрда қўлланиб, мажозий маънога эгаллиги билан ажралиб туради²⁴.

Оксфорд мақоллар луғатига асосан мақол анъанавий ифодадир, унда қисқа маслаҳат ёки насиҳат берилади²⁵.

Матал мақол каби маъжозий маънога эга. Мақолдан фарқланиб, матал синтактик тугалланмаганлиги билан ажралиб туради.

Мақол ва маталлар ҳалқ ижодидан оғзаки ва ёзма нутққа кириб келган.

²⁴ Owen S. Adams. "Proverbial Phrases from California", Western Folklore. Vol. 8. № 2. Apr., 1949.

²⁵ Simpson John, Speake Jennifer. The Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford University Press; Subsequent edition. September 17, 1992.

Н.Г.Долженко ва В.О.Прозорова мақол ва маталларни ўзгармайдиган тил бирликлар таркибига киритадилар. Яъни ўз таркибида ўзгаришларни талаб қилмайдиган тил бирликлари деб изоҳлайдилар²⁶. Лекин биз бунга эътирозимизни билдирамиз. Тил ўзгарувчандир. Тилда нафақат янги сўзлар пайдо бўлади, сўзларнинг маъноси ўзгаради, янги маъно хосил қилинади. Тилдаги мавжуд бўлган бирликлар, хусусан пармеологик бирликлар ҳам ўз таркибини ўзгартириши мумкин.

Мақол ва маталлар тилшунос олимлар учун тадқиқ объектига айланиб, турли аспектда таҳлил қилинмоқда. Бугунги кунда мақол ва маталларнинг синтактик тизими, тематик, лексик-семантик хусусиятлари, прагматик функциялари, лингвوماданий хусусиятлари атрофлича ўрганилмоқда. Мақол ва маталларнинг табиати ва лисоний жиҳатларини Н.Н.Амосова, В.В.Виноградова, А.В.Кунина, К. Aitken, D. Cram, W. Mieder, N. Norrick, J. Obelkevich, D. Snell, K. Yankah, W. Mieder, A. Taylor²⁷ каби тилшунослар атрофлича ўрганган.

Мақол ва маталлар ўз таркибида турли стилистик воситаларнинг мавжудлиги билан ажралиб туради. Мақол ва матал таркибидаги стилистик воситалар тадқиқига ўз тадқиқотларини қатор тадқиқотчилар бағишлаган. Мақол ва маталлар таркибида литота, гипербола, метафора, антитеза, такрор, эвфемизм, сўз ўйини каби стилистик воситалар қўлланиши турли изланишларда ўз ифодасида топган. Умуман олганда, стилистик воситалар семантик жиҳатдан иккита маънога ва эстетик функцияга эгаллиги билан ажаралиб туради.

Ҳозирги замон тилшунослигида эвфемизмни стилистик восита сифатида кўриш бир аниқ тўхтамга келинганмаган. О.С.Ахманова эвфемизмни стилистик восита сифатида талқин этади. Б.А.Ларин эвфемизмни метафора, метонимия, синекдоха ва хкз. стилистик воситалар каби мазмуний тизимига кўра стилистик воситадир деб, лекин мажозий маъноси йўқлини таъкидлайди. Олим эвфемизмларнинг мажозий маъно эмас, балки яширин маъно берганлиги қайд этади. Эвфемизмлар нарса, ҳодисани шундай таърифлайдики, ушбу нарса ёки ҳодиса ўзгариб, танимайдиган ҳолатгача келиши мумкин. Лекин В.П.Москвин эвфемизмни стилистик воситалар таркибига киритмайди, чунки эвфемизмлар стилистик воситалар каби ўз таркибида иккита эмас, балки битта маънога эга деб таъкидлайди²⁸, масалан: *смерть – летальный исход, инвалид – имконияти чекланган*. Бу ҳолатда улар синонимия шакллайди деб айтшимиз ҳам мумкин. Лекин, бизнинг изланишларимиздан келиб чиқиб, таъкидлашимиз жоизки, эвфемизмларни стилистик восита сифатида талқин этиш тўғри фикрдир. Чунки ўзбек тилида *чаён* сўзни эвфемизми *сарик эшак* иккита

²⁶ Долженко Н.Г., Prozорова В.О. Эвфемизм как выразительное средство языка//Вестник Югорского государственного университета. 2016.-1(40). –С.19-22.

²⁷ Будагов

²⁸ Москвин В.П.Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования //Вопросы языкознания, 2001, №3. –С.58-70.

маъно эгадир, яъни денотатив ва коннотатив маънолари билан ажралиб туради. Хулоса қилиб айтиш керакки, эвфемизмлар доимо ҳам битта маъноли бўлмайди. Шунинг учун биз эвфемизмни стилистик воситалар қаторида тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблаймиз.

Айниқса, мақол ва маталлардаги эвфемизация ҳолати кўп учрайдиган ҳодисадир. Мақол ва маталлар таркибидаги эвфемизмлар бошқа стилистик воситалар билан уйғунликда ифодаланиши ҳам мумкин.

Инглиз ва хитой тилларида мақол ва маталлар таркибидаги стилистик воситаларнинг тадқиқ масаласи Лун Чжичао эътибор қаратган²⁹. Е.К.Искендерова козоқ тилида эвфемизмларни мақол ва маталларнинг таркибий қисми сифатида таҳлилга тортган³⁰. О.Твердохлеб рус ва инглиз тиллар асосида мақол ва маталлар таркибидаги эвфемизация ҳодисасига тадқиқотини бағишлаган. Ўзбек тилида Ш.Каландаров ўзбек мақол ва маталларда эвфемизациянинг ўрни масаласини атрофлича талқин этган³¹. А.Ж.Омонтурдиев кишлоқ хўжалик соҳасида қўлланадиган эвфемизмларнинг хусусиятига илмий ишини бағишлаб, унда мақол ва маталлардаги эвфемизация ҳолатини ҳам таҳлилга тортган³². Умуман олганда мақол ва маталлар таркибидаги эвфемизация ҳодисасининг тадқиқи кенг ўрганилмаган. Бизнинг тадқиқотимизда ўзбек, рус ва инглиз тилларда қўлланадиган мақол ва маталларнинг эвфемик ҳолати тадқиқ қилинади. Бунда биз мақол ва маталлар таркибидаги эвфемизмларнинг лингвокультурологик ва лингвопрагматик хусусиятларига эътиборимизни қаратдик. Тилнинг маданий, яъни культурологик аспекти миллат онги, тафакқурини юзага чиқаради. Тилнинг прагматик аспекти эса эвфемизмларнинг мақол ва маталлардаги қўллаш функциясини, интенцияларини очиб беради.

Фойдаланилган адабийотлар рўйхати:

1. Owen S. Adams. "Proverbial Phrases from California", Western Folklore. Vol. 8. № 2. Apr. 1949.
2. Simpson John, Speake Jennifer. The Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford University Press; Subsequent edition. September 17, 1992.
3. Долженко Н.Г., Прозорова В.О. Эвфемизм как выразительное средство языка//Вестник Югорского государственного университета. 2016.-1(40). –С.19-22.
4. Будагов

²⁹ Zchichao Long. Analyses of figures of speech in proverbs//Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye.2021.

³⁰ Искендерова Е.К.Эвфемизмы в каракалпакском языке, связанные с птицами//Вестник науки и образования.2019.

³¹ Твердохлеб О.Г.Эвфемизмы в сфере устного народного творчества//Язык и культура.2016.

³² Омонтурдиев А.Ж.Профессионал нутқ эвфемикаси (Сурхандарё ва Қашқадарё вилоятлари чорвадорлари нутқи асосида). Монография.- Тошкент: “Фан” нашриёти, 2006.-Б.231.

5. Москвин В.П.Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования //Вопросы языкознания, 2001, №3. –С.58-70.
6. Zchichao Long. Analyses of figures of speech in proverbs//Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye.2021.
7. Искендерова Е.К.Эвфемизмы в каракалпакском языке, связанные с птицами//Вестник науки и образования.2019.
8. Твердохлеб О.Г.Эвфемизмы в сфере устного народного творчества//Язык и культура.2016.
9. Омонтурдиев А.Ж.Профессионал нутқ эвфемикаси (Сурхандарё ва Қашқадарё вилоятлари чорвадорлари нутқи асосида). Монография.- Тошкент: “Фан” нашриёти, 2006.-Б.231.